

İLK ÜÇ ASIRDA HADİS ÇALIŞMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Yrd. Doç. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

İslâm dininin en önemli iki temel kaynağından biri, şüphesiz ki Rasûlullah'ın (as.) hadîsleridir. Kur'an-ı Kerîm'in birçok âyetlerinde Peygamber'e (as.) ve O'nun sünnetine ittibâın zarûretlerinden bahsedilir.¹ Yine Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in (as.) özellikle dinî hayata müteallik söz ve hükümlerinin de, Allah'ın kendisine ilhâm ettiği vahiy cümlesinden ve dinin aslî rükünlerinden olduğu kaydedilir.²

Hız. Peygamber (as.) de; «Bana Kur'an ve onun benzeri verildi... Bilin ki, Allah Rasûlu'nun haram kıldığı şeyler, Allah'ın haram kıldıkları gibidir.»³ sözleriyle, hadîsin dindeki yerini ifâde etmişlerdir.

Hadîslerin, bir taraftan tevhd, ahkâm, siyer, geçmiş ümmetlerin ve Peygamberlerin haberleri, Kur'anın tefsiri gibi konuları ihtivâ etmesi,⁴ öbür taraftan da Kur'an-ı Kerîm'in mücmelini tafsîl, mutlakını takyîd, müşkilini tazvîh, âmmını tahsîs etmesi ve nesh gibi konulardaki müşkülleri çözmesi hesabıyla de bilinmesi, müslümanlar için büyük bir ihtiyaçtır.

İlk önce Sahâbeler tarafından duyulan bu ihtiyaç, onlardan sonraki müslümanlar tarafından da duyulmuş ve asırlar boyu bu uğurda gayretler sarfedilmiştir. Kur'an-ı Kerîm âyetlerinin tek bir kitapta toplanmış olmasına mukabil, hadîslerin böyle bir imkâna sahip olmayışı, daha çok hafızalarda ve bazı dağınık sahifelerde saklı bulunması, tabiatıyla üzerinde daha çok çalışılmasını gerektirmiştir. Bu durum da dikkatlerin daha çok bu sahaya teksifini sağlamış ve aynı devirde birçok muhaddisin yetişmesine, önemli eserlerin vücut bulmasına imkân vermiştir.

SAHABELERİN ÇALIŞMALARI :

Hadîs ilminin ilk halkasını teşkil eden ve, bu ilme ilk vücut veren şüphesiz sahâbelerdir. Rasûlullah'ın (as.) vefatından sonra fetihler vb. gayelerle islâm âleminin her tarafına yayılan sahâbeler, hadîsin yayılmasında ve gönüllerde hadîs sevgisinin yerleşmesinde büyük hizmetler görmüşlerdir.

Araştırmamız, bu sahada yapılan yazılı çalışmalara inhisar ettiği için, sahâbelerden, sadece yazılı çalışmaları bilinenlere temas edip diğerlerini söz konusu etmeyeceğiz:

1 — Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634): Rasûlullah'ın (as.) en yakın arkadaşı ve ilk halifesi olan Hz. Ebû Bekir'in, 500 hadîsi muhtevî bir mecmûaya sahip olduğu halde, gördüğü lüzum üzerine sonradan bunları yakıp imhâ ettiği bilinmektedir.⁵

2 — Sa'd b. Ubâde (öl.15/636): Onun da Peygamber'den (as.) iştirip topladığı hadîsleri ihtivâ eden bir sahifesi vardı.⁶ Oğlu, bu sahifeden hadîs rivâyet ederdi.⁷

3 — Abdullah b. Mes'ud (öl.32/652): İslâma ilk girenlerden ve Küfe ekolünün kurucusu olan Abdullah b. Mes'ud da Rasûlullah'ın (as.) hadîslerini yazdı; topladığı hadîsler bilâhare oğluna intikal etmişti.⁸

4 — Hz. Ali (öl.40/661): Çocuk yaşta müslüman olan Hz. Ali Peygamber'in (as.) hadîslerini yazdı.⁹ Onun bir sahifesi bulunduğunu el-Buhârî (öl.256/870) de kaydeder.¹⁰ Bu sahifede fidye ve yapılan haksızlıklara karşı verilecek tazminata dair hükümler, harp esirlerinin serbest bırakılmasına, hiçbir müslümanın bir kâfir uğruna idam edilemeyeceğine, zekâtı verilmek için devenin yaşı, mevâlî ve bir de Medîne'nin haremine dair hükümler bulunmaktaydı.¹¹

5 — Semüre b. Cündüb (öl.50/679): Hayatını Basra ve Küfe'de geçiren Semüre'nin hadîsleri yazdığı bilinmektedir. Meşhur bir sahifenin sahibidir.¹² Bu sahifeyi kendisinden oğlu Süleyman rivâyet etmiştir.¹³

6 — Ebû Hureyre (öl.59/679): Hz. Peygamberden (as.) en çok hadîs rivâyet eden Ebû Hureyre de hadîsleri yazdı; evinde sakladığı bir sahifesi vardı.¹⁴ Hadîslerinin bir nüshası bilâhare Ömer b. Abdül-azîz'in elinde bulunmuştur.¹⁵ Diğer bir nüshası da talebesi Beşir b. Nahik tarafından istinsah edilmişti.¹⁶

7 — Abdulah b. Amr b. el-As (öl.65/684): Mısır'da hadîs ilminin ilk müessisi olan Abdullah, hadîsleri yazmak için Peygamber'den (as.)

izin almış¹⁷ ve duyduğu hadisleri yazarak çok miktarda hadis toplamıştı. es-Sahifetü's-Sadika'sı son derece meşhurdur. Bunu kendisinden torunu Amr b. Şuayb (öl.120/738) rivâyet etmiştir.

8 — Abdullah b. Abbas (öl.68/687): Mekke'de yaşayan ve Hz. Peygamber'in (as.) amcazâdesi olan İbnu Abbas, özellikle Kur'an tefsirine dair olan hadisleri toplamış, Rasûlullah'ın (as.) birçok sünnet ve sîretini yazmağa çalışmış ve bunlar oğlu Ali'ye intikal etmişti. Onun sahifelerini Saïd b. Cübeyr (öl.95/713) rivâyet etmişti.¹⁸

9 — Abdulah b. Ömer (öl.73/693): Onun, hadisleri yazdığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Mâlik b. Enes'in (öl.179/795) kitapları arasında İbnu Ömer'in bir sahifesinin çıktığı rivâyet edilir.¹⁹

10 — Câbir b. Abdullah (öl.78/697): Medîne'de ikamet eden Câbir, Hz. Peygamber'den (as.) hadis yazmıştır, bilinen bir sahifenin sahibidir.²⁰ Hac menâsikine dair hadisleri muhtevi olan bu sahife için Kâtâde (öl.118/736); «Ben, Câibr'in sahifesini Bakara sûresinden daha iyi bilirim.» derdi.²¹

11 — Abdulah b. ebî Evfâ (öl.87/706): O'nun, Hz. Peygamber'in (as.) hadislerini yazarak topladığını, başkalarının da bu hadisleri onun huzurunda okuduklarını el-Buhârî rivâyet eder.²²

12 — Enes b. Mâlik (öl.93/712): On yıl boyunca Rasûlullah'ın (as.) hizmetinde bulunan Enes, muksiründandır. Basra hadis ekolünün kurucusudur. Enes'in müstakil bir sahifesinden bahsedilmemekte ise de Peygamber'in (as.) hadislerini yazdığı rivâyet edilmektedir.²³ Enes, çocuklarına da yazmalarını vasiyet ederdi.²⁴

Rasûlullah'dan (as.) hadis yazdıklarını bildiğimiz bu sahâbelerin dışında, sözlü rivâyetlerle hadislerin yayılmasına ve gelişmesine hizmeti geçen sahabelerin sayısı şüphesiz son derece kabarıktır. Böylece hadisler, asr-ı saâdetten itibaren yazılı ve sözlü rivâyetler halinde nesilden nesile intikal etmiş ve bu şekilde bu eşsiz hazine günümüze kadar ulaşmıştır. Hadislerin neşri açısından daha çok sahâbelerin faal olduğu hicrî birinci asrın hemen arkasından tedvin ve kısmî bir tasnif faaliyetine sahne olan ikinci asır, ve nihayet tasnif hareketinin zirveye ulaştığı hadisin altın çağı üçüncü asır, bir zincirin birbirini tamamlayan halkaları mesâbesindedirler.

İlk üç asır, hadislerin neşri, kayda geçişi ve tasnifi açısından bir bütünlük arzeder. Bu dönem, basitten mükemmele doğru gelişen ve kemâl seviyesine ulaşan bir keyfiyete sahiptir. Asırlar birbirinin devamı ve tamamlayıcısı hüviyetindedir. İlk asır daha çok sahabele-

rin faal olduğu ve sözlü rivâyetlerin galip olduğu devre, ikinci asır hafızalarda ve bazı sahifelerde saklı duran hadîslerin toplanıp tedvîn edildiği ve tasnifine başlandığı devre, üçüncü asır da tasnifin ve hadîs ilminin zirveye ulaştığı devredir.

Şimdi sahâbeden sonraki dönemin ilmî mahsûllerini, islâm âleminin üçüncü asır sonunda ulaşmış olduğu geniş coğrafi zemin üzerinde incelemeğe çalışalım. Bu devrelerde, hususen bu ilimle iştigal edenlerin sayısı ve verdikleri eserler, oldukça yüksek rakkamlara ulaşmaktadır. Kaldı ki diğer ilim dallarıyla meşgul olanların dahi hadîsten uzak kaldıkları söylenemez. Tefsir, fıkıh, lügat gibi ilimlerle uğraşanların, kendi sahalarının gereği olarak da hadîsle yakından ilgilendikleri, hatta eserler verdikleri de bilinen bir vâkıdır. Zira hadîs, islâmî ilimlerin hemen tamamının en önemli temel kaynağı hüviyetindedir.

MÜELLİF MUHADDİSLER :

Sahâbeden sonraki dönemlerde de ilgilerin en çok odaklaştığı saha yine hadîs ilmidir. Yetişen muhaddislerden bir kısmı, eserler de vererek kendilerinden sonraki asırlara ışık tutmuşlar, ancak diğer büyük çoğunluk hadîsle iştigali meslek haline getirdiği, hatta bu sahada otorite olduğu halde belki de zamanın şartları icabı eser verme imkânını bulamamışlardır.

İlk üç asırda eser veren muhaddislerin bölgelere göre istatistikî bir dökümü aşağıda sunulmuştur. Bu döküme, asıl iştigal sahası hadîs olmadığı halde, küçük çapta da olsa hadîse dair eser verenler dahil edilmemiştir.

Bölge :	Asırlara göre muhaddislerin sayısı :			Toplam :
	I. asır	II. asır	III. asır	
Hicaz	2	13	5	20
Suriye	—	8	11	19
Yemen	—	3	2	5
Irak	2	39	90	131
İran	—	2	39	41
Mısır - Mağrib	—	3	12	15
Horasan - Mâverâünnehir	—	3	51	54
Endülüs	—	—	6	6
	4	71	216	291

Görüldüğü gibi, eser veren muhaddisin en çok yetiştiği bölge, her üç asırda da Irak'tır. Irak'ın bu özelliğine hicrî birinci asırda Hicaz

bölgesi ortak olurken, ikinci asırda 2. sıraya düşmekte, üçüncü asırda ise sondan ikinci sıraya yerleşmektedir.

Kütüb-ü sitte müelliflerinin hemen tamamının Horasan -Mâverâün-nehir bölgesine mensup olmaları da hayli ilginç olsa gerektir.

Şehirler açısından ise, hicrî ikinci asrın ortasında kurulan Bağdat, en çok müellif muhaddise mekân olma özelliğiyle ilk sırayı almaktadır. Arkasından müslümanlar tarafından tesis edilen Irak'ın iki şehri Basra ve Küfe gelmekte, hadîsin ana yurdu olan Medîne, ikinci asırda Küfe ile ikinci sırayı paylaşırken, üçüncü asırda son sıralara düşerek genel sıralamada 7. sırada yer almaktadır. Mekke ise 10. sırayı işgal etmektedir.

Bu neticede, Irak'ın coğrafi bölge olarak sahip olduğu merkezi hüviyetinin, bir medeniyet merkezi olmasının tesiri olduğu kadar, hilâfet merkezi olması ve Abbâsî halifelerinin çeşitli bölgelerden ilim adamlarını, çeşitli vesilelerle bu bölgeye çekmelerinin de müessir olduğu düşünülebilir.

Burada işaret edilmesi gereken diğer bir husus da, toplam 291 müellif muhaddisten 91 nin mevâliden olması ve bunların 53 nün Irak bölgesinde bulunmasıdır.

ESERLER :

İlk üç asır içinde te'lif edilen Müsned, Sünen, Câmi, Musannaf gibi klâsik hadîs kitaplarının dışında hadîsle yakından alakalı İlel, Ricâl vb. Kitapların da oldukça fazla miktarda te'lif edildiğini biliyoruz. Tespit edebildiğimiz, toplam 176 adet klâsik rivâyet kitaplarının 35 ayrı şehirde te'lif edildiğini ve bunların büyük çoğunluğunu da müsnedlerin teşkil ettiğini görüyoruz.

Şimdi sözkonusu klâsik rivâyet kitaplarının bölgelere ve asırlara göre bir dökümünü sunalım:

Bölge :	Müsned:		Sünen :		Câmi :		Muvatta:		Musannaf:		Toplam	
	2.as.	3.as.	2.	3.	2.	3.	2.	3.	2.	3.	2.	3.
Irak	—	46	8	17	3	—	—	1	—	2	11	66
Horasan ve Maveraünnehir	1	22	2	4	—	4	—	1	—	1	3	32
İran	—	18	—	3	—	1	—	—	—	—	—	22
Mısır - Mağrib	—	12	—	3	1	—	2	—	—	—	3	15
Hicaz	—	3	3	1	1	—	2	—	—	—	6	4
Suriye	—	5	3	—	—	—	—	—	—	—	3	5
Yemen	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2	1	3
Endülüs	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2
	1	107	16	29	6	6	4	2	—	5	27	149

Görüldüğü gibi klâsik rivâyet kitaplarının en çok te'lif edildiği bölge 77 eserle Irak'tır. Bunu 35 eserle Horasan - Mâverâünehir bölgesi takip etmekte, Hicaz ise 10 eserle 5. sırayı işgal etmektedir.

Bu eserlerin verildiği şehir olarak 37 eserle yine Bağdat ilk sırayı almaktadır. Onu 19 eserle Küfe takip etmektedir. Mekke 6 eserle 8. sıraya yerleşirken, Medine 4 eserle 11. sırada yer almaktadır.

Eserlerin çeşitliliği açısından baktığımızda ise, Irak ve Horasan'da her nevi tasnif türünün örneklerini görmemize rağmen, İran, Mısır, Hicaz, Suriye ve Endülüs'de Musannaf'ları; İran, Suriye, Yemen ve Endülüs'de Muvatta'yı; Suriye ve Endülüs'de Câmî'leri; Yemen'de de Müsned'leri hiç bulamıyoruz.

Ricâl ve Tarih kitapları bir tarafa bırakılırsa, bu dönemde 20 ye yakın İlel, 40 kadar da Cüz te'lif edildiğini biliyoruz.

İLKLER :

H. II. asrın hemen başında halife Ömer b. Abdülaziz'in (öl.101/719) emriyle hafızalarda ve dağınık sahifelerde bulunan hadislerin tedvinine, bir araya toplanmasına başlandığı ve bu işe ilk defa İbnu Şihab ez-Zühri'nin (öl.124/742) teşebbüs ettiğinde kaynaklar birleşmektedirler.²⁵

İbnu Şihâb'ın öncülüğünü yaptığı bu tedvin hareketinin hemen arkasından tasnif faaliyetinin de başladığını görüyoruz. Yaptığımız araştırmada bu tasnif faaliyetinin ilk öncülerini tespit etmek de mümkün olmuştur. Aynı devirde yaşayan ve birbirinin akranı olan birçok muhaddisin bu tasnif faaliyetine öncülük ettikleri bilinmekte ise de vefat tarihlerinin önceliğine göre bir tespit yapacak olursak, ilk müellifleri, mensup oldukları şehir ve tasnif türlerine göre şu şekilde isimlendirebiliriz:

<u>Tasnifin türü:</u>	<u>Şehir :</u>	<u>Müellifi :</u>
Sünen	Şam	Mekhûl eş-Şâmî (öl.112/730) ²⁶
Cami	Yemen	Ma'mer b. Râşid (öl.154/770) ²⁷
Muvatta	Medine	Mâlik b. Enes (öl.179/795) ²⁸
Müsned	Merv	Abdullah b. el-Mübarek (öl. 181/797) ²⁹
Cüz	İsfahan	Ebû'l-Münzir (öl.183/799) ³⁰
	Şam	Yahya b. Hamza (öl.183/799) ³¹
Musannaf	Yemen	Abdurrazzak b. Hemmâm (öl. 211/827) ³²

Görüldüğü üzere hadisle ilgili çalışmaların ilk örnekleri, ikinci asrın hemen başından itibaren görülmeğe başlanmıştır.

Bu asırlarda dikkati çeken bir husus, zamanın şartları te'lif için hiç de elverişli olmamasına rağmen verilen eserlerin oldukça fazla oluşudur.

Bütün islâm âleminde yapılan, sahasının ilk te'lif örneklerini böylece tespit ettikten sonra, klâsik rivâyet kitaplarının şehirlere göre ilk müelliflerini de şu şekilde sıralayabliiriz:

Şehirler :	Müsned :	Sünen :	Câmi :	Musannaf	Muvatta :	Mükellefin adı :
Asterabâz	X					Ammâr b. Recâ (öl.268/881)
Bağdat	X					Ali b. el-Ca'd (230/845)
»		X				Abdülvehhâb b. Ata (204/819)
»				X		ez-Zehrâni (234/849)
»					X	İsmail el-Kadî (282/895)
Basra	X					Ebû Davud et-Tayalisi (204/819)
»		X				İbnu ebî Arûbe (156/773)
»			X			er-Rabî' b. Sabîh (160/777)
Belh		X				Saîd b. Mansur (227/842)
Buhara	X					ei-Müsnedî (229/844)
»		X	X			el-Buharî (256/870)
Cürcan	X					el-Vezdûlî (295/908)
Endülüs			X			Abdülmelik b. Habîb (238/853)
»	X					Rakî b. Mahled (276/889)
Hemezân	X					İbrahim b. Ahmed (257/871)
Herat	X					Osman ed-Darimî (282/893)
»				X		İbnu'l-Münzir (303/915)
İsfahan	X					İbnu'l-Furat (258/872)
»		X				el-Hakem b. Ma'bed (295/908)
İsferâyin	X					İbnu's-Sindî (286/899)
Kazvin	X					el-Askerî (300/912)
Kudüs	X					el-Firyâbî (212/827)
Küfe	X					el-Absî (213/829)
»		X				Zâide b. Kudâme (167/778)
»			X			Süfyan es-Sevrî (161/778)
»				X		İbnu ebî Şeybe (235/849)
Mağrib	X					er-Riyâdî (298/911)
Massısa	X					Süneyd (226/841)
Medine		X				Muhammed b. İshak (151/768)
»					X	Mâlik b. Enes (179/795)

Şehirler :	Müsned :	Sünen :	Câmi :	Müsnaf	Muvatta :	Mükellefin adı :
Mekke	X					el-Humeydî (219/834)
»		X				İbnu Cüreyc (150/767)
»			X			İbnu Uyeyne (198/814)
Merv	X	X				İbnu'l-Mübârek (181/797)
»					X	Abdân (293/908)
Mısır	X					Esedü's-Sünne (212/827)
»		X				İbnu Abdülhakem (268/882)
»			X		X	İbnu Vehb (197/813)
Musul	X					Ali b. Harb (265/879)
»		X				el-Muâfâ b. İmrân (184/800)
Nesâ	X					el-Hasan b. Süfyan (303/916)
Nihâvend	X					İbrahim b. Nasr (280/893)
Nişabûr	X					es-Sûrinî (213/829)
»		X				İbrahim b. Tahman (163/780)
»			X			Müslim (261/875)
Nesef	X					İbrahim b. Ma'kıl (295/909)
Rakka	X					Hilâl b. el-Alâ (280/893)
Rey	X					Ebû Zur'a (264/878)
»			X			Ebû Hâtim (277/890)
Semerkind			X			ed-Dârimî (255/869)
»	X					Abd b. Humeyd (249/863)
Şam	X					Hişâm b. Ammâr (245/859)
»		X				Mekhûl (112/730)
Şiraz	X					el-Habîrî (263/877)
Tarsus	X					Ebû Umeyye (273/886)
Tirmiz			X			et-Tirmizî (279/892)
Tus	X					Muhammed b. Eslem (242/856)
Vâsit	X					Ahmed b. Sinan (259/873)
»		X				Huşeym (183/799)
Yemen		X				Ebû Kurra (203/818)
»			X			Ma'mer b. Râşid (154/770)
»				X		Abdurrazzak b. Hemâm (211/827)

Dikkate değer bir husustur ki, hadisin ana yurdu olan Medine ve Mekke, bu sahadaki ilk eserlerin te'lif edildiği şehirlerden olmakla birlikte, bilâhare te'lif açısından yerlerini Irak şehirlerine kaptırmışlardır. Her bölgede yetişen muhaddisler ve verdikleri eserler dikkate alınırsa Endülüs'den Mâverânünnehr'e kadar uzanan islâm âleminin hemen her

tarafına Hz. Peygamberin (as.) hadislerinin yayılmış olduğunu ve be-
reketli meyvelerine kavuştuğunu söylemek mümkündür. Bilhassa
üçüncü asırda görülen temel kaynakların, sadece sözlü rivâyetlere
dayanmayıp, daha önceki asırların bunca yazılı kaynaklarından da is-
tifade ettiklerine şüphe yoktur.

DİPNOTLARI :

- 1) en-Nisâ, 65, 80, el-Hasr, 7, Al-i İmrân, 31.
- 2) en-Necm, 3-4.
- 3) es-Sünen , Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/889), IV, 200, thk.,
Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, trhs. es-Sünen, Abdullah b. Abdurrahman
ed-Dârimî (255/869), I, 144, nşr. Muhammed Ahmed Denmân, I-II, trhs.
- 4) Şerefu Ashabi'l-Hadîs, el-Hafîb el-Badadî (463/1071), s. 7, thk., Doç. Dr. M. Said
Hatiboğlu, 1971, Ankara.
- 5) Tezkiretül-Huffâz, Şemseddin ez-Zehabî (748/1348), s. 5, tsh., Abdurrahman
b. Yahya el-Muallimî, I-III, 1375-1377/1955-1958, Haydarabad.
- 6) es-Sünen, Muhammed b. İsa et-Tirmizî (279/892), III, 627, thk., A. Muhammed
Şâkir, M. Fuad Abdülbakî, J. Atva İvad, I-V 1357-1381/1938-1962, Kahire.
- 7) Tehzîbu't-Tehzîb, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî (852/1449), III, 457, I-XII,
1325-1327, Haydarabad tab'ından ofset 1968, Beyrut.
- 8) Câmîu Beyânî'l-İlm, Yusuf b. Abdülberr en-Nemerî (463/1072), s. 91, nşr.,
Abdurrahman Hasan Mahmud, 1975, Kahire.
- 9) Tezkiretül-Huffaz, 10.
- 10) el-Câmîu's-Sahîh, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, (256/870), I, 38, Bulak, I-IX,
1311 - 1313, ofset.
- 11) a.g.e., IV, 84, 122, Ebû Davud, II, 216, Câmîu Beyânî'l-İlm, 90.
- 12) Gensichte des Arabischen Schrifttums, Fuat Sezgin, I, 84, Leiden, I-VI, 1967-1980.
- 13) Tehzîbu't Tehzîb, IV, 198.
- 14) Câmîu Beyânî'l-İlm, 95.
- 15) Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam b. Münebbih, Prof. Dr. Muhammed
Hamidullah, 52, trc. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1967.
- 16) Sünenu'd-Darimî, I, 127, Câmîu Beyânî'l-İlm, 92, Tehzîbu't-Tehzîb, I, 470.
- 17) Sünenu'd-Darimî, I, 125, Sünenu Ebî Davud, III, 318, Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sa-
hâbe, Ali b. Muhammed ibnu'l-Esir el-Cezerî, (630/1232) III, 349, thk. M. Abdül-
vehhâb Fâйд, M. Ahmed Aşûr, M. İbrahim el-Bennâ, I-VII, 1390-1393/1970-1973,
Mısır.
- 18) Sünenu'd-Darimî, I, 127.
- 19) ed-Dibâcü'l-Müzeheb, İbrahim b. Ali İbnu Farhun el-Medenî (799/1357), I, 112,
thk., Dr. Muhammed el-Ahmedî, I-II, Kahire, 1394/1974.
- 20) el-Câmîü's-Sahih, Müslim b. el-Haccac el-Kuşayrî (261/875), II, 885, nşr. M. Fuad
Abdülbakî, I-IV, 1374/1957, Mısır, Tezkiretu'l-Huffaz, 43, GAS, I, 85.
- 21) Kitâbu't-Tarihî'l-Kebîr, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, VII, 186, tsh. ve tlk., Abdur-
rahman b. Yahya el-Yemânî, I-IX, 1360/1940, Haydarabad./
- 22) es-Sahih el-Buhârî, IV, 30, 77.
- 23) Muhtasar Hadis Tarihi, 37.
- 24) Sünenu'd-Darimî, I, 127.